

Т.Б. Тәжібаев¹, П.Т. Бекжүрсін¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

БІРЛЕСКЕН ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ МАҒЫНА ҚҰРЫЛУ – ТҰЛҒАНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТИСІН ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақала тұлғаның эмоционалды интеллектінің даму мәселесін зерттеуге арналған. Мақалада эмоционалды интеллектіні дамытудың мүмкіндігі қарастырылған. Бұл жұмыста тұлғаның осы сапасын дамытудың қажеттілігі, сондай-ақ, оның тұлғаны өсуі, тұлғаның табысты әлеуметтенуі үшін маңызы негізделеді. Сондай-ақ, ғылыми мақалада оқыту процесіндегі мағына құрылу тұлғаның эмоционалды интеллектісін дамытудың негізі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыста «эмоционалды интеллекті» ұғымының мәні талданады, оның құрылымдық құрамдас бөліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: мағына құрылу, интеллект, эмоционалды интеллект, тұлғаның эмоционалды интеллектісін қалыптасуы, эмоционалды интеллекттің құрылымдық компоненттері, эмоционалды интеллектінің қалыптасу кезеңдері, тұлғалық даму процесі, тұлғаның эмоционалды интеллектінің қалыптасу кезеңдері.

Тажібаев Т.Б.¹, Бекжүрсін П.Т.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена изучению проблемы развития эмоционального интеллекта личности. В статье рассматривается возможность развития эмоционального интеллекта. В работе обосновывается необходимость развития данного личностного качества, а также его значение для успешной социализации личности, ее личностного роста. Также в научной статье рассматривается смыслообразование в процессе обучения как основа развития эмоционального интеллекта личности. В работе анализируется сущность понятия «эмоциональный интеллект», рассматриваются его структурные компоненты.

Ключевые слова: смыслообразование, интеллект, эмоциональный интеллект, формирование эмоционального интеллекта личности, структурные компоненты эмоционального интеллекта, этапы формирования эмоционального интеллекта, процесс личностного развития, этапы формирования эмоционального интеллекта личности.

T.B. Tazhibayev Tazhibayev¹, P.T. Bekzhursin¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

Abstract

The article is devoted to the study of the problem of the development of emotional intelligence of the individual. The article considers the possibility of developing emotional intelligence. The paper substantiates the need for the development of this personal quality, as well as its importance for the successful socialization of the individual, his personal growth. Also, the scientific article considers the meaning formation in the learning process as the basis for the development of

emotional intelligence of the individual. The paper analyzes the essence of the concept of "emotional intelligence", considers its structural components. The study presents the conditions and the main stages of the formation of emotional intelligence of the individual.

Keywords: *meaning formation, intelligence, emotional intelligence, the formation of the emotional intelligence of the individual, the structural components of emotional intelligence, the stages of the formation of emotional intelligence, the process of personal development.*

Қазіргі кездегі қоғамдық өмірде болып жатқан әртүрлі өзгерістер, оған белсенді араласып, оның талаптарын өз бетінше шеше алатын, ортаға бейімделгіш, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Бұның өзі адамның қоршаған ортаға табысты бейімделіп, өзінің бар мүмкіндігі мен тұлғалық әлеуетін жүзеге асыруға көмектесетін эмоциялық интеллектісін дамыту мәселесімен тікелей байланысты. Атап айтқанда, бүгінгі күннің негізгі психологиялық мәселе-лесіне айналып отырған тұлға үшін өмірлік жағдайдың күрделенуі, адамдар арасындағы зорлық-зомбылықтың, бәсекелестіктің, стрессогендік және эмоциогендік факторлардың артуы мен оның тікелей салдары ретінде көрінетін тұлға үшін өмірдің құнсыздануы, өкініштер, депрессияға салыну, денсаулықтың бұзылуы секілді қазіргі қоғамдық болмыста кездесетін құбылыстардың алдын алу, тұлғаның эмоциялық интеллектісін тереңірек зерттеуді талап етеді. Әсіресе, еліміздің өрке-ниетті-техникалық дамуында қоғамның өндіргіш күші болып табылатын адам мүмкіндіктерін жан-жақты жетілдіру, оның электронды жүйелермен өзара әрекеттестігін психологиялық зерттеу-дегі қоғамдық қажеттіліктердің барынша артуы, шығармашылық пен ұжымдық еңбектегі бірлес-кен іс-әрекетті жетілдіру, сонымен қатар оқыту процесіне, оның белсенді әдістері мен жаңа техно-лияларын енгізу, білім сапасын арттырудың тиімді жолдарын іздеу секілді көптеген күрделі мәселелерді шешу тұлғаның эмоционалды интеллектісін тереңірек оқып үйренуді қажет етеді. Соңғы жағдай тұлғаның эмоциялық интеллектісін оқыту процесінде даму мен қалыптастырудың психологиялық механизмдерін ашып көрсетуде ерекше мәнге ие болып отыр.

Көптеген психологтардың айтуынша қазіргі кезде тұлғаның мінез-құлқынан байқалатын шамадан тыс аффективтілік, еліктегіштік, сенгіштік, аңғалдық секілді қасиеттері, оның нәтижесі әртүрлі жағымсыз салдарларға алып келетін қайғылы жағдайлармен аяқталады. И.Н. Андреева-ның айтуынша адамның денсаулыққа зиянды түрлі қолайсыз әсерлерге стресстік күймен дұрыс жауап қайтармауы, оның «эмоциялық мәдениет» деп аталатын психикалық құбылыстың төмен деңгейде қалыптасуының нәтижесі болып табылады [1]. Нәтижесі әртүрлі мазасыз көңіл-күйлер туғызатын жағымсыз әсерлерден адам өз психикасы мен денсаулығын сақтау үшін аулақ болуға тырысады. Бірақ өмірде қалпына келтіруге болмайтын жақын адамынды жоғалту, өмірден түңілу, өмірлік мағынадан айрылу секілді стрессогендік факторлар көп болғандықтан, адам одан қашып құтыла алмайды. Осыған байланысты И.Н. Андреева өз еңбегінде қолайсыз жағдай-лардан қашамын деп адам тұлғалық даму мен өсу әлеуеті үшін аса қажетті барлық мүмкін-діктерді жіберіп алатынын айтады [1].

Олай болса, қоршаған ортаға бейімделе алатын, жан-жақты үйлесімді дамыған адам тұлғасы алда болатын түрлі стресстік күйлерді болдырмауға ұмтылып қана қоймай, өзінің бар күші-жігерін онымен күресудің стратегиялық тәсілдерін жасауға да бағыттауы тиіс. Бұл тұлғаның өзі мен өзгелердің эмоциялық сезімдерін танып білу мен басқаруын қаматасыз ететін оның эмоциялық интеллектісінің даму деңгейімен анықталады.

Сондықтан, қазіргі кезде адамның басқалармен қарым-қатынасында көрінетін, оның эмоциялық ақыл-ойын, эмоционалды мәдениетін зерттеу психология ғылымында өзекті мәселе болып табылады. Адамның эмоционалық ақыл-ойы мен парасатын, эмоциялық сауаттылығын, оның эмоционалды мәдениетін қазіргі психологияда эмоционалды интеллекті деп атайды. Эмоционалды интеллекті деп адамның өзі мен басқалардың сезімдерін, ниеттері мен қалауларын түсініп, эмоциясын тануды, сондай-ақ, күрделі міндеттерді шешу кезінде өз эмоциясы мен өзгелердің эмоциясын басқара білу қабілетін айтады. Бұл терминді ғылымға алғаш рет ұсынған Дж. Мейер мен П. Сэловей секілді ғалымдар «эмоционалды интеллектіні» интеллектінің негізгі түрлерінің бірі ретінде қарастырады [1, 37 б.].

Солай десек те Дж. Мейер мен П. Сэловей ұсынған эмоционалды интеллекті ұғымы кеңес психологиясы үшін жаңалық емес. Өйткені, кеңес психологиясында аффекті мен интеллектінің бірлігі жөніндегі идеяны алғаш көтерген Л.С. Выготский болды. Ол өзінің 1930 жылдары жазған еңбектерінде: «аффективті мен интеллектуалды процестердің бірлігін көрсететін динамикалық мағыналы жүйе бар», - деп атап көрсетеді [2, 679 б.]. «Өздеріңізге белгілі, біздің санамыздың интеллектуалдық жағын, оның аффективті, еріктік жағынан бөліп алу барлық дәстүрлі психо-логияның негізі мен түп тамырын құртумен бірдей кемшілік болар еді», - дейді ол [2, 679 б.]. «Бұл жағдайда ойлау, сөзсіз ойлаушы ойдың дербес ағымына айналады, ол барлық тіршілік өмірдің толықтылығынан айрады ...», деп оны өзі нақтылай түседі [2, 679 б.].

Мұндай пікірді С.Л. Рубинштейн де ұстанды: «эмоционалдылық немесе аффективтілік – бұл қашан да шындықты - өзіне тән ерекше түрде болсын - танымдық процестермен бейнелейтін процестердің өзіне тән ерекше бір жағы болып табылады. Осылайша эмоционалды процестер бір-біріне қарама-қарсы қоюды жоққа шығаратын, сыртқы танымдық процестер қарама-қайшы-лықта бола алмайды. Адам эмоциясының өзі, әдетте эмоционалды және интеллектуалды бірлік-терден тұратын танымдық процестер секілді, эмоциялық және интеллектуалдық процестердің бірлігінен құралады» [3, 552 б.]. С.Л. Рубинштейннің пікірі бойынша интеллектуалдық процес-тердің өзі эмоциясыз жүзеге асуы мүмкін емес. Ол былай деп жазады: «...пікір ойлау процесінің іске асыратын негізгі актісі немесе оның бір формасы болып табылады, ол тек интеллектуалдық актілерде ғана сирек көрінеді» [3, 331 б.]. С.Л. Рубинштейннің Л.С. Выготскийден айырмашы-лығы сол, ол өзін «аффекті мен интеллектінің» бірлігі жөніндегі идеяның жақтаушысы ретінде көрсетіп қана қоймай: «шындығында тұлға өміріндегі эмоция мен интеллектінің бірлігі туралы ғана емес, интеллектінің өз ішіндегі бірлік секілді эмоция ішіндегі эмоциялық немесе аффективті және интеллектуалды бірліктер туралы да айту керек» деп жазады [3, 562 б.]. Демек Л.С. Выготскийдің бұл идеясын одан әрі дамытқан С.Л. Рубинштейн бойынша да ойлаудың өзі эмоциялық және рационалдық процестердің бірлігінен тұрады, ал эмоция эмоционалды және интеллектуалды процестердің бірлігінен құралады.

А.Н. Леонтьев өз зерттеулерінде адамның ойлау әрекетінің құрамында эмоциялық (аффек-тивтік) реттелудің болатынын дәлелдеді [4] . Дегенмен көптеген психологтар Л.С. Выготскийдің осы идеясының қазіргі кездегі психологияда өз орнын таба алмай отырғанын отырғанын айтады. Бұған дәлел ретінде Д.Б. Элькониннің қазіргі бала психикасының дамуын қарастырудағы басты кемшіліктерге ақыл-ой процестерінің дамуы мен тұлға дамуының (соның ішінде эмоциялық дамудың) арасындағы алшақтықты айтуға болар деген пікірін айтуға болады [5].

Қазіргі кезде эмоциялық интеллектіні зерттеу И.Н. Андрееваның, Д.В. Ушакованың, Д.В. Люсинаның, С.П. Деревянконың, О.А. Гулевичтің, В.В. Овсянникованың, Е.А. Сергиенко-ның, Т.А. Сысоеваның, О.В. Белоконьның және т.б. еңбектерінде қарастырылған. И.Н. Андреева эмоционалды интеллектіні нақты жағдайлардағы адамның басқа адамдармен тікелей өзара әрекеттестігінде көрінетін әлеуметтік-практикалық интеллектінің бір бөлігі деп түсіндіреді. Оның түсінігінде эмоционалды интеллекті эмоциялық ақпараттарды пайдалану мен өңдеуде, талдауда жүйелі түрде көрінетін қабілеттілік болып табылады. И.Н. Андреева эмоционалды интеллектінің иерархиялық құрылымынан, оның мынадай түрлерін: индивидтің эмоционалды интеллектісін, іс-әрекет субъектісінің эмоционалды интеллектісін және тұлғаның эмоционалды интеллектісін бөліп шығарды.

Оның айтуынша индивидтің эмоциялық интеллектісі эмоционалды ақпараттарды өңдеуді қамтамасыз ететін адамның когнитивті процестерінің табиғи мүмкіндіктерімен байланысты. Ал іс-әрекет субъектісінің эмоциялық интеллектісіне адамның бүкіл өмірінде қалыптасқан эмоция-лық білімдер мен ептіліктерді, дағдыларды және оларды басқаруды қамтамасыз ететін эмоция-ларды түсіну қабілетін жатқызуға болады. И.Н. Андреева тұлғаның эмоциялық интеллектісін дамудың өміршеңдігімен, әлеуметтілігімен байланыстырады, сондай-ақ, эмоциялық интеллекті-нің бірқатар әлеуметтік сипаттамалармен өзара байланысты болып келетіндігін ерекше атап көрсетеді. Осы жағынан алғанда, И.Н. Андреева ұсынған эмоциялық

интеллекті түсінігін когни-тивті құрамдас бөліктерде айқын көрінетін когнитивті-тұлғалық құрылым ретінде, эмоцияларды ұғыну мен оларды басқаратын ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы ретінде, сондай-ақ білім, ептілік, дағды, операциялар мен эмоциялық ақпараттарды өңдеумен байланысты интеллектуал-дық іс-әрекеттердің стратегиясы ретінде қарастыруға болады. Эмоциялық интеллектінің осын-дай қасиеті тұлғаның қоршаған ортаны шынайы танып білуі мен оған белсенді ат салысуына, бейімделуіне, басқалармен тілдесіп ақпараттар бөлісуіне көмектесетіні сөзсіз. Бірақ, адамның қоршаған ортамен байланысын сипаттайтын, оның эмоциялық интеллектісін қалайша қалыптас-тыруға және дамытуға болады, міне бұл сұрақ психология ғылымында әлі де болса тереңірек зерттеуді қажет ететін күрделі мәселелер қатарына жатады.

Психологиялық әдебиеттерде адамның эмоциялық интеллектісінің дамуына қатысты әртүрлі көзқарастар айтылады. Эмоционалды интеллекті моделінің авторлары Дж.Мейер, П.Сэловей, Д.Карузо эмоционалды интеллекті адамның тұрақты қабілеті, ал эмоциялық білімдер эмоционалды интеллектінің әртүрлі операциялар жасауына мүмкіндік беретін ақпараттардың бір түрі болғандықтан, оны оқыту процесінде оңай меңгертуге болады деп есептейді. Д.Слайтер, Д.Гоулман, Э.Л. Носенко, Н.В. Ковриг дейтін ғалымдар эмоциялық интеллектіні балада мақсатқа бағытталған оқу-тәрбие процесінде, ал ересек адамдарда арнайы ұйымдастырылған тренингтер арқылы қалыптастыруға болады дейді.

Ал кейбір ғалымдар эмоциялық интеллектіні қалыптастырудың сензитивтік кезеңі балалық шақта ғана болады. Өйткені, балалық шақта қаланатын әдеттер мен ептіліктер жүйке жүйесінің құрылымындағы негізгі синаптикалық жолдардың қалыптасуына жағдай жасап, өскесін оны өзгерту қиын болады дейді. Бұл ғалымдар ересек адамдағы эмоциялық интеллектіні өзгерту жоғарғы жүйке жүйесін қайта жасаумен бірдей деп есептейді.

О.И. Власова керісінше, мидың жүйке жолдары адам өмірінің орта шеніне дейін дами бере-ді, сондықтан, адамның эмоцияларды саналы түрде басқару қабілеті есейген кезде күшейеді, осыдан ересек адамдардың эмоциялық шеңберін дамытуға және өзгертуге болады дейтін түсінік келіп шығады дейді.

Кезінде Л.С. Выготский: «баланың мәдени дамуындағы барлық қызметтер сахнада екі рет, екі жоспарда – алдымен әлеуметтік, одан соң – психологиялық. Интрапсихикалық категория секілді алдымен адамдар арасында, сосын интрапсихикалық категория секілді баланың ішінде көрініс табады», - деген еді. Л.С. Выготскийдің соңынан А.Н. Леонтьев те: «адамның сыртқы өзіне тән ерекше психологиялық процестері тек қана адам мен адамның өзара әрекеттестігінде, яғни интерпсихологиялық түрде туындауы мүмкін; сосын барып индивид өздігінен орындай бастайды», дейді.

Іс-әрекет теориясының негізін салушылардың осы айтылған ойларына сүйеніп, қазақтың көрнекті психологі С.М. Жақыпов интериоризацияны, яғни сыртқының ішкіге айналуын бірлес-кен іс-әрекетте қарастарады [6]. Оның айтуынша бірлескен іс-әрекеттің белгісі оған қатысушы-ларда ортақ мотивтің болуымен анықталады. Бұл мотив бірден пайда болмайды, біртіндеп қалыптасады, алдымен ол жалған бірлескен іс-әрекеттен басталады. Мұнда ортақ мақсат пен ортақ міндет қалыптасады, ал іс-әрекеттің мотиві мен мағынасының қалыптасуы әлі алда болады. Кейін ол бірлескен іс-әрекетке айналады, мұнда іс-әрекеттің ортақ мотиві қалыптасады. Іс-әрекеттің жалған болуының себебі мынада. Әдетте адамның мотивациялық-қажеттілік шеңбері екі түрлі қызмет атқарады: оның бірі оятушы қызмет, ал екіншісі атқарушы қызмет. С.М. Жақыповтың айтуынша кішкене балада мотивтің оятушы қызметі болғанымен атқарушы қызметі болмайды. Себебі, ол дамып қалыптаспаған. Бұл қызметті баламен бірлескен іс-әрекетке түскенде үлкендердің өзі атқарады. Сондықтан, үлкендердің осы іс-әрекеті бала үшін жалған болады. Белсенділіктер біртіндеп үлкендерден балаға ауысқанда интериоризация процесі жүреді. Соның нәтижесінде бала үлкендер іс-әрекетінің қарапайым түрлерін меңгереді. Мұнда баланың ең алғашқы жалған индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Бала үлкендермен тағы да бірлескен іс-әрекетке түскенде осының негізінде оның бұл әрекеті күрделеніп, нәтиже-сінде баланың шынайы индивидуалды бірлескен іс-әрекеті қалыптасады. Мұнда атқарушы қызметтер үлкендер мен баланың арасында теңдей болуы мүмкін. Осы процесс бірнеше рет қайталанғанда баланың

индивидуалды іс-әрекеті күрделеніп, соның салдарынан бірлескен іс-әрекет қалыптасады. Мұнда іс-әрекеттің мағыналары сәйкес келіп, бірлескен іс-әрекеттің ортақ мотиві құрылады.

Олай болса, тұлғаның өз эмоциялары мен өзгелердің эмоциялық күйлерін айырып тануға мүмкіндік беретін эмоционалды интеллектісін дамытып, қалыптастыру үшін оны С.М. Жақыпов айтқан бірлескен іс-әрекеттегі мағына құрылу процесін қарастыру керек. Сондай-ақ, С.М. Жақыпов топтық оқыту жағдайында бірлескен ойлау іс-әрекетін табысты қалыптастыру үшін бірінші кезекте олардың мотивациялық-мағыналық құрылымдарын қалыптастырып алудың маңызының зор екенін айтады. «Бұл үшін ең маңызды шарт», - дейді ол: «оқыту процесінде білімді ғана емес, ең алдымен осы білімнің мағынасын оқушыларға ашып беру болып табылады» [6, 65 б.]. Сондықтан, тұлғаның өзінің эмоциялық күйлері мен басқалардың эмоциялық күйлерін айырып тануға, басқаруға деген қабілетін дамыту үшін оқыту процесінде осы айтылған эмоциялық білімдердің мәнін ғана емес, ең алдымен олардың мағынасын да ашып беруге баса назар аудару қажет. Сонда ғана тұлғаның қоршаған ортаға табысты бейімделуі мен өзін-өзі тұлға ретінде көрсете алуын қамтамасыз ететін, олардың эмоционалды интеллектісін дамытуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Andreeva I.N. Emocional'nyj intellekt kak fenomen sovremennoj psihologii / I.N. Andreeva. – Novopolock: PGU, 2011. – 388 s.*
2. *Vygotskij L.S. Myshlenie i rech' // Psihologiya razvitiya cheloveka. – M.: Izd-vo Eksmo, 2003. – S. 664-1019.*
3. *Rubinshtejn S.L. Osnovy obshchej psihologii. – SPb.: Piter, 2004. – 713 s.*
4. *Leont'ev A.N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.*
5. *El'konin D.B. K probleme periodizacii psicheskogo razvitiya v detskom vozraste // Vopr. psihol. 1971. № 4. – S. 6-20.*
6. *Dzhakupov S.M. Psihologiya poznavatel'noj deyatel'nosti. – Alma-Ata: KazGU, 1992. – 195 s.*